

*М. В. Маркова***СТАТТІ ВІДНОСНО СЕКСУАЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ДОСЛІДИТИ НЕІСНУЮЧЕ, ЩОБ СТВОРИТИ СПРАВЖНЄ***М. V. Markova***SEX UPBRINGING AND SEXUAL EDUCATION IN UKRAINE: TO STUDY THE NON-EXISTENT FOR CREATING THE REAL**

Ключові слова: *статеве виховання, сексуальна освіта, молодь, безпечна відповідальна сексуальна поведінка, сексуальність*

Key words: *sex upbringing, sexual education, young people, safe responsible sexual behavior, sexuality*

У статті порушено проблему статевого виховання і сексуальної освіти в Україні. Розглянуто сучасний стан реалізації статевого виховання: відсутність спеціалізованого курсу, мозаїчне включення окремих (не всіх) питань в зміст обов'язкових навчальних предметів шкільної освіти. Вивчено змістовне наповнення вітчизняних навчальних програм, зроблено висновок про їх повну невідповідність сучасним вимогам суспільних напрямів на формування безпечної відповідальної сексуальної поведінки у молоді.

Проаналізовано успішний досвід розробки і впровадження статевого виховання і сексуальної освіти в країнах Європейського Союзу і США, наведено нормативні документи Європейського Союзу, що регламентують це питання, та які можуть стати прототипами для створення вітчизняної системи статевого виховання і сексуальної освіти в Україні.

Підкреслено роль батьків; зроблено висновок про нагальну потребу співпраці державних інституцій щодо створення і впровадження системи статевого виховання і сексуальної освіти молоді в Україні та родини й освітньо-виховних установ — як головних інституцій, що матимуть безпосередній вплив на усі ланки психосексуального розвитку та соціалізації дитини.

Зроблено загальний висновок про гостру потребу створення і впровадження статевого виховання і сексуальної освіти у шкільну програму як одного з важливих кроків до повноцінного європейського майбутнього України.

The article raises the problem of sex upbringing and sexual education in Ukraine. The current state of the implementation of sex education is considered: the absence of a specialized course, the mosaic inclusion of certain (not all) issues in the content of compulsory subjects of school education. The meaningful content of domestic training programs was studied, and a conclusion was drawn about their complete inconsistency with the modern requirements of social trends for the formation of safe and responsible sexual behavior in young people.

The successful experience of the development and implementation of sex upbringing and sexual education in the countries of the European Union and the USA is analyzed, and the normative documents of the European Union that regulate this issue and which can become prototypes for the creation of a domestic system of sex education and sex education in Ukraine are given.

The role of parents is emphasized; a conclusion about the need for cooperation of state institutions in the aspect of political will regarding the creation and implementation of the system of sex education and sexual education of youth in Ukraine, and the family and upbringing and educational institutions — as the main institutions that have a direct influence on all aspects of psychosexual development and socialization of the child was made.

A general conclusion about the need to create and implement sex upbringing and sexual education into the school curriculum as one of the important steps towards a full-fledged European future of Ukraine was made.

Статеве виховання і сексуальна освіта: стан проблеми в Україні. За формулюванням ЮНЕСКО, сексуальна освіта — це процес вивчення когнітивних, емоційних, фізичних і соціальних аспектів сексуальності. Її мета — наділити дітей та молодь знаннями, навичками, ставленням і цінностями, які дадуть їм змогу підтримувати власне здоров'я, добробут та гідність, будувати шанобливі соціальні та сексуальні стосунки, розуміти вплив їхніх рішень на благополуччя власне та інших, а також розуміти та бути спроможними захистити свої права протягом усього життя [1; 2].

Статеве виховання подає сексуальність з позитивним підходом, наголошуючи на таких цінностях: повага, відсутність дискримінації, рівність, емпатія, відповідальність і взаємність. Завдяки цьому зміцнюються здорові та позитивні цінності щодо тіла, статевого дозрівання, стосунків та сімейного життя [1; 3].

9 лютого 2023 року на сайті Президента України було опубліковано звернення з пропозицією щодо впровадження обов'язкового статевого виховання в систему освіти України, яке швидко набрало потрібні для розгляду 25 тисяч підписів.

Згодом, 13 квітня, Президент України відповів: «Я звернувся до Кабінету Міністрів України з про-

ханням опрацювати викладені в електронній петиції пропозиції та поінформувати про результати розгляду мене та автора звернення» [3].

На звернення відреагували й в Міністерстві освіти і науки України. Зокрема, тодішній очільник Директорату дошкільної, шкільної, позашкільної та інклюзивної освіти МОН Олег Єресько заявив, що статева освіта включена в зміст обов'язкових навчальних предметів «Я досліджую світ» (1—4 класи), «Основи здоров'я» та «Здоров'я, безпека та добробут» (5—9 класи), «Біологія» (8—11 класи). Міністр освіти і науки України Оксен Лісовий визнав гостру потребу змін, та сказав, що у МОН розробляють проєкт державного стандарту, в якому «передбачається впровадження окремого курсу статевого виховання, який враховуватиме досвід європейських країн з впровадження програм статевого виховання» [4].

Однак, на думку координаторки просування потреб підлітків громадської організації «Феміністична майстерня» Тамари Харчилави, сьогодні в Україні комплексної сексуальної освіти, що відповідає міжнародним стандартам, в школах — немає. Вона вважає, що підтвердженням цьому є нещодавній «спалах сексуального насильства» серед молоді. На всю Україну набули розголосу два випадки жорстокого сексуального насильства, скоєного молодими людьми щодо дівчат: 11-річної на Київщині; 14-річної на Закарпатті та історія п'ятих вечірок у Києві, організатори яких принижували дівчат, а потім викладали відео у соцмережі. Т. Харчилава вважає, що такі ситуації — результат браку знань про фізіологію, психологію, власні та чужі особисті кордони. Покращити ситуацію може запровадження комплексної сексуальної освіти [4].

На думку Т. Харчилави, підручники, за якими вчать діти, можуть містити шкідливу інформацію. Вона наводить такий текст з підручника «Основи здоров'я» для 8-го класу (Бойченко Т. Є. зі співавторів): «Трапляється, що дівчата поводяться легковажно, фліртують з випадковими знайомими. Така поведінка може спровокувати чи не найтяжчий злочин — сексуальне насильство. Психологічна травма, що її зазнає жертва сексуальних злочинів, залишається надовго. Варто навчитися не провокувати злочинця та протидіяти сексуальним домаганням» та робить висновок, що цей підручник формує толерантне ставлення до насильства та звинувачення постраждалих [4].

В аналітичному центрі CEDOS 2019 року ретельно проаналізовано зміст вітчизняних навчальних програм 5—11 класів, які хоч якось можуть стосуватися сексуальної освіти (з предметів: українська мова; українська і зарубіжна література; правознавство; громадянська освіта; основи здоров'я; біологія; біологія і екологія), відповідно до Міжнародного технічного керівництва з питань сексуальної освіти, розробленого під егідою ЮНЕСКО (*International technical guidance on sexuality education: an evidence-informed approach*, 2009, оновлено 2018), за шістьма

блоками: 1) стосунки; 2) насильство і безпека; 3) цінності, права, культура і сексуальність; 4) людське тіло і його розвиток; 5) сексуальне і репродуктивне здоров'я; 6) розуміння гендерних питань. Виявлено, що *за кожним з наведених змістових блоків шкільна програма не розкриває базові питання за критеріями зазначеного керівництва* [5].

Наприклад, за темою «стосунки» діти НЕ ОТРИМУЮТЬ такої важливої інформації: а) різновиди сім'ї, б) романтичні стосунки, кохання, в) сексуальні стосунки, г) протидія дискримінації та стигми за расовими, етнічними та іншими ознаками, г) довгострокові зобов'язання, батьківство.

Тематика «насильство і безпека» НЕ РОЗКРИВАЄ такі поняття: а) дитяче насильство, домашнє насильство, *sexual harassment*, б) згода на секс, недоторканність та приватність тіла, в) шкідливість ресурсів відверто сексуального характеру в Інтернеті.

У викладенні тем, пов'язаних з «цінностями, правами, культурою і сексуальністю», НЕ ВИСВІТЛЕНО питання щодо: а) впливу цінностей на сексуальну поведінку, б) сексуальних і репродуктивних прав людини, їх порушення і захисту, в) різноманітності соціальних і культурних практик та їх впливу на сексуальність людини.

Тематика щодо «людського тіла та його розвитку» НЕ НАДАЄ такої важливої інформації: а) допитливість щодо назв і функцій тіла людини є природною, б) значення еякуляції для запліднення, в) ознаки вагітності, г) період ймовірного настання вагітності, г) менструація не повинна стигматизуватися, д) позитивне ставлення до власного тіла, е) вплив сприйняття своєї зовнішності на самооцінку і поведінку.

Інформація, що стосується теми «сексуальне і репродуктивне здоров'я», НЕ РОЗКРИВАЄ такі проблеми: а) контрацепція, її види і доступ до неї, б) доступ до кваліфікованої медичної допомоги у разі ранньої вагітності, в) можливість усиновлення, г) методи терапії ВІЛ, г) програми і групи підтримки людей, що живуть з ВІЛ, д) право на стосунки і партнерства людей з ВІЛ, е) вплив гендерних ролей і культури на вибір стратегій захисту від інфекції, що передаються статевим шляхом, є) доступ до сервісів сексуального здоров'я.

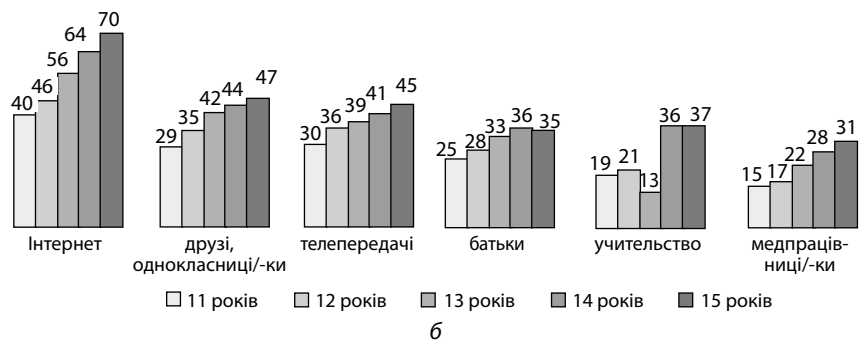
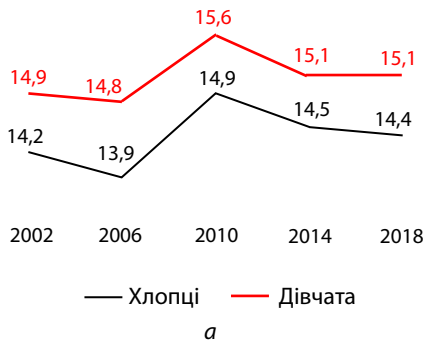
За проблематику «розуміння гендерних питань» з учнями НЕ ОБГОВОРЮЮТЬ такі поняття: а) гомофобія, трансфобія, б) право на самостійне визначення гендерної ідентичності, в) вплив гендерної нерівності на прийняття рішень про сексуальну поведінку, г) гендерно зумовлене насильство.

За словами Т. Харчилави, також в Україні є проблема *ранніх сексуальних дебютів, великої кількості абортів, сексуального насильства* через агресивне пропагування культу сексу в Інтернеті. Легкодоступне порно часто пропагує насильство, і це формує жорстоке та споживацьке ставлення до дівчат [4].

Дані опитування, яке провела організація «Служба порятунку дітей» серед 4 тисяч дітей від 6 до 17 років на всій території України (2021 рік), свідчать, що 83 %

українських дітей вперше побачили сексуальний контент в Інтернеті у віці від 7 до 13 років, а кожна четверта дитина в українському сегменті соцмереж отримувала запит, який стосується сексуального насильства [6]:

За даними аналітичного центру CEDOS [5], в Україні середній вік першого статевого контакту серед

Середній вік першого статевого контакту респондентів/ів (а); джерела, з яких респондентки/-ти отримують знання про статеві стосунки, % (б) за матеріалами центру CEDOS [адаптовано з 5]

Статеве виховання і сексуальна освіта в країнах Європейського Союзу і США: аналіз досвіду. Розвиток системи статевого виховання учнівської молоді в країнах Європейського Союзу (ЄС) має п'ять основних періодів [7]:

1) період *зародження і становлення* (з XVIII до XX століття) — статеве виховання розглядають в контексті впливу релігії, її провідних ідей та поглядів;

2) період *реформування* (початок XX століття — до кінця 30-х років XX століття) — спроби заперечення буржуазної моралі та визнання потреби статевого виховання і сексуальної просвіти;

3) період *занепаду* (кінець 30-х — початок 60-х років XX століття) — придушення позитивних напрямів сексуальних реформ у суспільстві та відновлення сексуальних репресій;

4) період *впливу «сексуальної революції»* (60-ті — 80-ті роки XX століття) — активізація діяльності асоціацій, неурядових організацій для надання допомоги молоді у питаннях сексуального характеру з метою уникнення поширення епідемії ВІЛ/СНІДу та захворювань, що передаються статевим шляхом;

5) період *модернізації і стандартизації* (кінець XX — початок XXI століття) — період становлення та інтенсивного розвитку системи статевого виховання, розроблення стандартів сексуальної освіти в Європі.

Статеве виховання в сучасному його розумінні в країнах ЄС виникло в середині XX століття як результат пошуку оптимальних засобів розв'язання нагальних проблем гендерної взаємодії, що вийшли за межі окремих держав і почали виявляти себе на макрорегіональному рівні, загрожуючи сексуальною революцією. Саме в цей період окреслилася стійка тенденція до корінних зрушень у ставленні до жіночої сексуальності, поширенні дошлюбних

хлопців (2018 рік) становив 14,4 роки, серед дівчат — 15,1 років, а серед джерел, з яких діти отримують інформацію про статеві стосунки, для всіх вікових груп з 11 до 15 років переважає Інтернет (рисунок).

З огляду на це, в школах має бути впроваджено комплексну сексуальну освіту задля протидії насильству над дітьми.

статевих зв'язків і свободи сексуального вираження, легалізації абортів, переосмислення ставлення до гомосексуалізму та порнографії [8].

Перші програми сексуальної освіти і статевого виховання почали впроваджувати в Європі, починаючи з 60-х років минулого століття. Вперше вони стали обов'язковим предметом у школах Швеції 1955 року. У Німеччині статеве виховання у школах ввели 1968 року, а в Австрії, Данії і Фінляндії — 1970 року. Тими ж роками його почали впроваджувати у нідерландських і швейцарських школах. У 1980-ті роки статеве виховання і сексуальна освіта набули поширення у Франції, Великій Британії, а трохи пізніше — в Іспанії, Італії та Португалії. У 1990-ті роки це стало обов'язковим у Бельгії, Греції, Латвії, Естонії та Словаччині, а найпізніше обов'язкового статусу набуло в Ірландії — 2003 року. Наприкінці 1990-х років у Фінляндії через економічний спад скорочувалися витрати на освіту й охорону здоров'я, і статеве виховання у школах стало факультативним. Наслідки виявилися негайно — збільшилася кількість абортів у дівчат-підлітків (приблизно на 50 %), підвищилася захворюваність від інфекцій, що передаються статевим шляхом, збільшилася кількість дітей, які починають статеве життя в 14—15 років. 2004 року статеве виховання і сексуальна освіта у Фінляндії знову стали обов'язковими. Протягом короткого періоду середній вік початку статевого життя підвищився до 16,5 років, а кількість підліткових вагітностей і пологів скоротилася [9].

Основними аргументами на користь упровадження сексуальної освіти досі залишаються її превентивне значення для небажаних вагітностей, зниження ризикованості сексу і статевих інфекцій. Учені Guttmacher Institute (2020), які вивчали статистику підліткової вагітності і перерваних вагітнос-

тей, стверджують, що негативні тенденції властиві країнам, де не проводиться сексуальне виховання. Ось, наприклад, тривожні для всієї Східної Європи показники: 44 випадки перерваних вагітностей на 1000 жінок віком 15—44 років проти 18 в Західній Європі пов'язують із браком інформації про сучасні види контрацептивів та з обмеженим доступом до медичного обслуговування [10].

Вивчаючи досвід США [11, 12], треба зазначити, що започаткування статевого виховання та сексуальної освіти в американських школах в 60-ті роки ХХ століття було пов'язане з урбанізацією, ослабленням сімейних і громадських зв'язків, кризою організованої релігії, а у 80-х роках — із загрозою поширення СНІДу. Однак, кампанія опору статево му вихованню молоді почалася одночасно з дебютом широкого впровадження відповідних програм. В ній можна виокремити два етапи.

Перший закінчився в середині 80-х років відступом супротивників статевого виховання, коли суспільство об'єднав страх перед СНІДом. На цьому етапі сексуальну освіту відкидали як таку. Кампанію очолювало декілька суспільних організацій, лідери яких дотримувалися певної ідеологічної орієнтації і навмисно політизували кампанію.

У 80-ті роки почався другий етап кампанії, мета і тактика якої змінилися: в основу статевого виховання пропонували покласти пропаганду повної сексуальної стриманості від дошлюбних статевих відносин, як такої, що відповідає принципам моралі та повністю гарантує, зокрема, від зараження СНІДом. На противагу так званім поглибленим програмам, в яких стриманість трактували як рекомендацію, а не як єдину альтернативу, створювали програми, в яких жодних інших альтернатив принципово не розглядали («стримайся або помри»).

Нині, відповідно до того, як пізнання школярів в сексуальній сфері розширюються (незалежно від того, чи хочуть цього батьки, педагоги, церква), на перший план виходить питання — *як допомогти підлітку використувувати отриману інформацію і засвоєні ним загальні принципи в ситуації, що сто суєтьє його особисто*. Новації останніх років полягають в тому, що в американських школах намагаються навчити підлітків тому, як ухвалювати рішення, як, спілкуючись з однолітками, не поступатися моральному тиску, як відстоювати власну шкалу цінностей.

За тридцять років в США були створені:

— правова база на рівні окремих штатів, які ухвалили законодавчі акти або включили в ухвалені раніше акти відповідні поправки; окрім цього, школи керуються рішеннями місцевих органів самоврядування, затвердженими іноді на референдумах, а також судовими ухвалами; перелічені документи регламентують, хоча і в найзагальнішому вигляді, зміст програм статевого виховання; наприклад, відповідний закон штату Орегон регламентує, щоб програми і навчальні матеріали, що використовують в рамках

програми статевого виховання, не «подавали стриманість на шкоду іншим методам як єдиний засіб контрацепції і зниження ризику зараження»;

— мережа організацій, як комерційних, так і некомерційних, які створюють програми статевого виховання і відповідні навчальні матеріали, проводять їх маркетинг, забезпечують супровід, оцінюють ефективність і пропагують принципи, на яких вони ґрунтуються;

— широкий спектр програм статевого виховання; зазвичай такі програми є комерційними продуктами і вільно доступні тільки їх анотації; програми адаптують до вимог конкретної школи і місцевого законодавства (на адаптацію витрачають сотні тисяч доларів). Під конкретну програму розробляють навчальні посібники, створюють аудіовізуальні матеріали і таке інше.

З часів створення ЄС проблема статі та сексуальна освіта стали важливим компонентом освітньої політики цього об'єднання. Засновники ЄС (Бельгія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Франція) заклали основи сучасної шкільної статевої освіти та виховання на теренах Європи, приділяючи особливу увагу формуванню сексуальної політики в цих країнах, розробці законодавчої бази інституціями Євросоюзу та Ради Європи в галузі шкільної освіти загалом та статевого виховання зокрема [13].

На законодавчому рівні змістові та організаційні питання статевого виховання в країнах ЄС регламентують положення Хартії з сексуальних і репродуктивних прав (*Charter on Sexual and Reproductive Rights*, 2006), а в напрямі розроблення змісту статевого виховання базовим документом є «Стандарти сексуальної освіти в Європі» (*Standards for sexuality education in Europe*, 2010), які були створені з урахуванням рекомендацій Міжнародного технічного керівництва з питань сексуальної освіти, розробленого під егідою ЮНЕСКО. В основу «Стандартів сексуальної освіти в Європі» покладено сприйняття сексуальності як частини людського життя, що сприяє підвищенню його якості; як важливого потенціалу людини; як чинника, який впливає на психофізіологічний розвиток дітей та молоді, формування в них основних навичок, потрібних для самостійного визначення їх сексуальності і взаємин на різних стадіях розвитку [13].

У Стандартах визначено провідні цілі сексуальної освіти:

а) сприяння формуванню соціального клімату, що характеризується толерантним, відкритим і поважним ставленням до сексуальності, різних стилів життя, установок і цінностей;

б) шанобливе ставлення до статевих та гендерних відмінностей, усвідомлення сексуальної ідентичності при розподілі гендерних ролей;

в) розширення можливості молоді приймати правильні рішення на основі одержаної інформації та її розуміння, а також відповідальності за себе і свого партнера;

г) опанування знаннями про тіло людини, його розвиток і функції, особливо про сексуальність, інформацією про надання та одержання доступу до консультування і медичних послуг, особливо у разі виникнення проблем або питань, пов'язаних із сексуальністю;

г) набуття вмінь будувати рівноправні сексуальні стосунки на взаєморозумінні й взаємоповазі, що сприяють попередженню сексуальних домагань та насилля.

Сам документ складається з двох частин, перша з яких наповнена теоретичним матеріалом для спеціалістів, які впроваджуватимуть ці стандарти, друга частина — це безпосередньо матриця сексуальної освіти, у якій матеріал поділено на окремі частини, відповідно до специфіки стадій розвитку дітей п'яти вікових категорій: 0—3 роки, 4—6 років, 7—9 років, 10—15 років, 16—18 років.

Головні теми, що висвітлені у Стандартах:

- 1) будова тіла та розвиток людини,
- 2) народжуваність та репродукція,
- 3) сексуальність,
- 4) емоції,
- 5) взаємини та стилі життя,
- 6) сексуальність, здоров'я та благополуччя,
- 7) сексуальність та права,
- 8) соціальні та культурні детермінанти сексуальності (цінності та норми).

Виклад усіх тем має спіралеподібну структуру, повторюється у кожній віковій групі, водночас з розширенням та доповненням підтем для кожної наступної вікової категорії. Цей документ, позитивний за суттю, має деякі проблемні положення для беззаперечного сприйняття в світлі української ментальності [14], тому впровадження його в Україні, на нашу думку, можливе після опрацювання та адаптації, насамперед до культуральних особливостей українського суспільства.

Активна законотворча діяльність Євросоюзу у сфері статевого виховання знайшла відображення в Керівництві розробленням політики і дій у сексуальній освіті в Європі (2006), Керівництві з розроблення політики в галузі охорони сексуального і репродуктивного здоров'я та захисту прав молоді в Європі (2008), Декларації Міжнародної федерації планування сім'ї про сексуальні права людини (2008).

Незважаючи на наявні рекомендації щодо змісту і форми статевого виховання, науковці країн ЄС трактують це поняття як в широкому, так і в вузько-

му розумінні [7; 8]. Більшість європейських фахівців уживають поняття «статеве виховання» в широкому значенні — як формування культури почуттів, гуманного ставлення до протилежної статі, підготовку до шлюбу і сімейного життя, до колективного спільного проживання, відповідальності за сім'ю та виховання дітей, статевої ж освіти вважають частиною загальної освіти, що не є завданням одного шкільного предмета.

У вузькому значенні статеве виховання акцентує увагу на фізіологічних і біологічних особливостях статей, проблемах статевого життя, зокрема, запобігання випадковій вагітності і досягненню безпечного статевого задоволення, що не викликає негативних емоцій. Сексуальна освіта, як важливий чинник статевого виховання, це — повільний, поступовий і складний процес побудови моделі статі і людської сексуальності, під час якого формуються різні сексуальні уявлення, ідентичність молоді, засвоюються історичні та культурні процеси набуття сексуальних знань і соціальної організації.

В українському фаховому середовищі виокремлюють кілька основних напрямів статевого виховання [12]:

а) статево-рольове виховання — допомагає формуванню гендерних моделей поведінки, психології рольових стереотипів маскуліності й фемінності та встановленню оптимальних комунікативних установок в гендерній комунікації;

б) сексуальне — спрямоване на оптимізацію формування сексуально-еротичних орієнтацій і сексуальної свідомості в контексті сексуальної культури і моральних вимог;

в) підготовка до відповідального партнерства — формування подружніх ролей і вироблення установок взаємно відповідального партнерства;

г) підготовка до відповідального батьківства — формування рольового поведіння матері й батька щодо дітей і вироблення оптимальних репродуктивних установок;

г) формування здорового способу життя через роз'яснення залежності сексуальності, шлюбу й батьківства від шкідливих звичок.

Узагальнюючи багаторічний досвід статевого виховання в європейських країнах, можна виокремити три головні його стратегії (таблиця): а) рестриктивну (*restrictive*), тобто обмежувально-охоронну; б) пермісивну (*permissive*), тобто дозвольно-ліберальну, схильну до вседозволеності; в) лінію «золотої середини» [12].

Порівняльна характеристика основних стратегій статевого виховання

Модель	Обсяг інформації	Зміст інформації	Загальний тон
Рестриктивна	Чим менше, тим краще	Не роби того чи того, тому що...	НІ!
Пермісивна	Чим більше, тим краще	Існують такі шляхи...	ТАК!
«Золота середина»	Стільки, скільки потрібно	Дій так, а не інакше, тому що...	ТАК, АЛЕ ...

Прийняття тієї чи тієї моделі в конкретному суспільстві регулюється індивідуальним ставленням до сексуальності і статевого виховання учнівської молоді в конкретній країні, політикою держави, позицією науковців, рівнем економічного розвитку суспільства тощо. Рестриктивна, заборонна модель суперечить загальному духу сучасного виховання і, як усі негативні моделі, що ґрунтуються переважно на заборонах, на нашу думку, малоефективна. Пермісивна не бере до уваги вікових особливостей, покладаючи тягар вибору і відповідальності на людину, яка не вміє ще передбачати довгострокових наслідків власних вчинків. Крім того, ця модель зовсім не враховує етнокультуральних особливостей. На нашу думку, перевага моделі «золотої середини» — не помірність, а те, що вона містить плюралізм, допустимість різних стилів і методів виховання.

Загалом для визначення змісту статевої освіти та виховання в ЄС використовують *міждисциплінарний* (інтеграція в програми декількох шкільних предметів у різних класах), *біологічний* (основи сексуальної освіти включено в уроки біології), *психосоціального* (основою програми статевої та сексуальної освіти є поняття «взаємини», «стосунки» між особами різних статей), *ідеологічний* (у курсах «Підготовка до сімейного життя», «Статеве виховання» увага зосереджена на соціалізації людини в суспільстві й місці в ньому людини як представника певної статі) та *комплексний підходи*, які найбільш повно відображені у вченні про стать і міжстатеві взаємини, в сучасних моделях статевого виховання, в підготовці молоді до сімейного життя або до вивчення основ взаємин, зокрема й між статями.

Американський науковець Дуглас Кірбі, котрий досліджував вплив сексуальної освіти на сексуальну поведінку молоді у 97 країнах, дійшов висновку, що, всупереч поширеному міфу, сексуальна освіта не прискорює початок статевого життя, а навпаки, сприяє зменшенню кількості ранніх та незахищених статевих актів внаслідок використання засобів контрацепції [15].

Крім того, в ЮНЕСКО також зазначають, що позитивними наслідками сексуальної освіти є те, що вона дає змогу молоді приймати обґрунтовані рішення щодо стосунків і сексуальності, учні відстрочують вік початку статевого життя, зменшується кількість небажаних вагітностей та інфекцій, що передаються статевим шляхом [1; 2; 5].

На думку експертів, найвдаліші програми сексуальної освіти реалізують у Фінляндії, Швеції й Данії, у Франції та Німеччині, а також у Бельгії й Нідерландах. Ці програми охоплюють широке коло питань, їх викладають спеціально підготовлені вчителі в рамках обов'язкових предметів, із залученням батьків.

Щодо ролі батьків у статево-вихованні і сексуальній освіті. Статеве виховання дітей починають їхні батьки, навіть якщо самі про це не знають

чи не хочуть цього [12]. Водночас більшість батьків не «забиває» дітям голови думками про секс. Вони вже і так про нього думають. Сексуальні переживання й інтерес до сексу цілком природні й нормальні для всіх дітей. Молоді люди, що виростили в родині, де прийнято відверто говорити про сексуальність, як правило, поведуться більш відповідально. Відкрита комунікація принаймні дає їм змогу усвідомити власні сексуальні почуття і вчинки, позбутися пов'язаних з ними негативних переживань.

Батьки й родина в цілому повинні відігравати важливу роль у становленні сексуальності дитини. Зокрема, щоб у родині виростила здорова людина з високою сексуальною культурою, потрібно, щоб батьки [12]:

- а) показували своїм дітям, що їх цінують, поважають, приймають такими, якими вони є, довіряють їм;
- б) демонстрували дітям, що сексуальність є частиною нормального людського життя і не заслуговує несхвалення чи осуду;
- в) на власному прикладі показували сексуально здорові сімейні стосунки;
- г) були самі добре інформовані в питаннях сексу;
- ґ) обговорювали сексуальні теми зі своїми дітьми;
- д) намагалися зрозуміти точку зору своїх дітей;
- е) виявляли активну зацікавленість до життя підлітка;
- є) регламентували правила, що стосуються побачень і проведення вільного часу, стежили, щоб діти їх дотримувались;
- ж) пропонували дітям свою допомогу, якщо їм буде потрібно звернутися до лікаря;
- з) допомагали підліткам будувати плани на майбутнє.

Водночас більшість експертів дотримуються тієї думки, що дітям корисно навчатися за позасімейними програмами статевого виховання, які не замінюють, а доповнюють домашні уроки. Це зумовлено такими причинами [12]:

- а) деякі батьки чи діти, стикаючись у сімейному чи громадському житті з темою або подією, яка стосується сексуальності, так бентежаться, що не можуть обговорювати цю тематику;
- б) є батьки, які чекають, поки діти почнуть самі питати про сексуальність, але діти про це не питають чи батьки не розуміють запитань, поставлених у непрямої формі;
- в) деякі батьки не мають потрібної інформації (за винятком найпростішої про те, звідки беруться діти), щоб відповісти на запитання своїх дітей;
- г) людям, що отримали спеціальну педагогічну підготовку, простіше викласти інформацію чітко, зрозуміло і об'єктивно, ніж батькам, що надзвичайно емоційно ставляться до своїх дітей;
- ґ) у класі (групі) можна створити «безпечну», частково структуровану ситуацію, в якій молодим людям легше висловитися, ніж у сімейній обстановці. Крім того, в них з'являється можливість учитися мовчки, слухаючи, як інші обмінюються думками.

Тривала дискусія про те, хто — школа чи родина — має проводити статеве виховання, донедавна вирішувалася запрошенням лікаря для бесід з підлітками чи сподіваннями на засоби масової інформації. Але лікар, навіть якщо він і має більш-менш інтегровану освіту, через відсутність педагогічного досвіду не може бути основним провідником статевого виховання. Засобам же масової інформації бракує персоніфікації інформації через референтних осіб, вони можуть породжувати уніфіковані стереотипи і ставати психотравматичним чинником для тих, хто цим стереотипам не відповідає. Література, адресована підліткам, на жаль, ігнорує статево-вікову психологію читача, в ній немає не тільки методологічного, а й методичного обґрунтування.

Проведене дослідження дало змогу дійти таких **висновків**.

В Україні сьогодні немає цілісної якісної системи статевого виховання і сексуальної освіти, яка б охоплювала заклади загальної середньої освіти. В окремих приватних школах впроваджено подібні курси, але немає єдиної сертифікації чи визначених індикаторів якості освіти. Досвід країн Європейського Союзу доводить безперечну доцільність та ефективність впровадження статевого виховання і сексуальної освіти в навчально-виховний процес дітей протягом всього періоду шкільного навчання, з диференційованими підходами, що враховують особливості віку, соматичного й психічного розвитку.

Щоб створити адекватну систему статевого виховання, що охоплює всі етапи й аспекти формування особистості, поєднує соціалізацію, виховання й освіту, треба використовувати все різноманіття його форм, а умовою високої ефективності реалізації такої системи є цілісний, комплексний, міждисциплінарний і міжвідомчий підхід, здійснюваний на єдиній концептуальній основі, метою якого є формування безпечної відповідальної сексуальної поведінки. Бо, як показує практика, спроби покласти тільки на сім'ю здійснення статевого виховання виявляються невдалими через низьку сексуальну культуру і педагогічну невідповідність самих батьків. З іншого боку, робота виховно-освітніх установ без контакту з сім'ями виявиться малоефективною, оскільки саме в родині закладаються і формуються основні етично-психологічні характеристики дитини. Також треба зважати на те, що в традиціях українських сімей не є прийнятним говорити з підлітками на теми сексу, обговорювати з дітьми питання планування сім'ї, запобігання незапланованої вагітності, про наслідки ранніх сексуальних стосунків, зокрема про профілактику захворювань, що передаються статевим шляхом.

Отже, з боку державних інституцій очевидним є розуміння важливості цієї проблеми для ініціації процесу створення і впровадження системи статевого виховання і сексуальної освіти в Україні, а з боку сім'ї і освітньо-виховних установ — їх взає-

модії як інститутів, що мають наймогутніший вплив на усі ланки психосексуального розвитку та соціалізації дитини. Створення і впровадження цієї системи безперечно наблизить повноцінне європейське майбутнє України.

Список літератури

1. International technical guidance on sexuality education: an evidence-informed approach for schools, teachers and health educators. UNESCO, 2009. 123 p. URI: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000260770>.
2. International technical guidance on sexuality education: an evidence-informed approach. UNESCO, 2018. 138 p. URI: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000260770>.
3. Вовк К. Сексуальна освіта в Україні. Чому це важливо та на що впливає? URI: <https://svidomi.in.ua/page/seksualna-osvita-v-ukraini-chomu-tse-vazhlyvo-ta-na-shcho-vplyvaie>.
4. Сексуальна освіта: що це таке та чому вона потрібна українським школярам. URI: https://galinfo.com.ua/articles/seksualna-osvita-shcho-tse-take-ta-chomu-ona-potribna-ukrainskym-shkolnyam_408231.html
5. Сексуальна освіта в українських школах: чи є що покращувати? URI: <https://cedos.org.ua/researches/stvorennia-peredumov-dlia-rozvytku-seksualnoi-osvity-v-shkolakh/>.
6. Понад 80% дітей вперше побачили сексуальний контент до 13 років — опитування. <https://suspilne.media/110379-ponad-80-ditej-vperse-pobacili-seksualnij-kontent-do-13-rokiv-opituvanna/>.
7. Sexuality Education across the European Union: an overview. EU Publication office, 2020. 14 p. DOI: 10.2767/869234.
8. Бялик В. В. Сучасні тенденції статевого виховання учнівської молоді в країнах Євросоюзу. Автореферат на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. 13.00.07 — теорія і методика виховання. Вінниця, 2017. 38 с. URI: https://vspu.edu.ua/science/dis/des_18_3.pdf.
9. Статева освіта і клініки, дружні до молоді. URI: <http://multycourse.com.ua/ua/page/15/52>.
10. Unintended pregnancy and abortion by income, region, and the legal status of abortion: estimates from a comprehensive model for 1990—2019 / Bearak J., Popinchalk A., Ganatra B. [et al.] // Lancet Global Health. 2020, 8(9): e1152–e1161. DOI: 10.1016/S2214-109X(20)30315-6.
11. Міжнародні стандарти сексуальної освіти / Дарина Мізіна. Гендер в деталях. 29 січня 2018. URI: <https://gender-indetail.org.ua/spetsialni-rubriki/seksualnist/mizhnarodni-standarti-seksualnoi-osviti-134351.html>.
12. Маркова М. В. Психопрофілактика порушення функціонування студентської сім'ї: медико-психологічні аспекти : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора медичних наук. 19.00.04 — медична психологія. Харків, 2007. 368 с.
13. Policies of Sexuality Education in the European Union. EU Publication office, 2013. 56 p. URI: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2013/462515/IPOL-FEMM_NT\(2013\)462515_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2013/462515/IPOL-FEMM_NT(2013)462515_EN.pdf).
14. Стандарти сексуальної освіти в Європі: нові виклики та загрози для України. Варта життя : блог. URI: <https://vartalife.com.ua/standarty-seksualnoi-osvity-v-ievropi-novi-vykyky-ta-zahrozy-dlia-ukrainy/>.
15. Kirby Douglas. The impact of sex education on the sexual behaviour of young people. United Nations New York, 2011. 25 p. URI: <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:221088179>.

References

1. International technical guidance on sexuality education: an evidence-informed approach for schools, teachers and health educators. UNESCO, 2009. 123 p. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000260770>.
2. International technical guidance on sexuality education: an evidence-informed approach. UNESCO, 2018. 138 p. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000260770>.
3. Vovk K. *Seksualna osvita v Ukraini. Chomu tse vazhlyvo ta na shcho vplyvaie?* <https://svidomi.in.ua/page/seksualna-osvita-v-ukraini-chomu-tse-vazhlyvo-ta-na-shcho-vplyvaie>.
4. *Seksualna osvita: shcho tse take ta chomu vona potribna ukrainym shkoliarom.* https://galinfo.com.ua/articles/seksualna-osvita-shcho-tse-take-ta-chomu-vona-potribna-ukrainym-shkolyarom_408231.html.
5. *Seksualna osvita v ukrainytskym shkolakh: chy ie shcho pokrashchuvaty?* <https://cedos.org.ua/researches/stvorennia-peredumov-dlia-rozvytku-seksualnoi-osvity-v-shkolakh/>.
6. Ponad 80% ditei vpershe pobachyly seksualnyi kontent do 13 rokiv — opytuvannia. <https://suspilne.media/110379-ponad-80-ditej-vperse-pobacili-seksualnij-kontent-do-13-rokiv-opituvanna/>.
7. Sexuality Education across the European Union: an overview. EU Publication office, 2020. 14 p. doi: 10.2767/869234.
8. Bialyk V. V. *Suchasni tendentsii statevoho vykhovannia uchnivskoi molodi v krainakh Yevrosoiuzu.* Avtoreferat na zdobuttia naukovoho stupenia doktora pedahohichnykh nauk. 13.00.07 — teoriia i metodyka vykhovannia. Vinnytsia, 2017. 38 s. https://vspu.edu.ua/science/dis/des_18_3.pdf.
9. *Stateva osvita i kliniky, druzhni do molodi.* <http://multy-course.com.ua/ua/page/15/52>.
10. Bearak J, Popinchalk A, Ganatra B, Moller AB, Tunçalp Ö, Beavin C, Kwok L, Alkema L. Unintended pregnancy and abortion by income, region, and the legal status of abortion: estimates from a comprehensive model for 1990-2019. *Lancet Glob Health.* 2020 Sep;8(9):e1152-e1161. doi: 10.1016/S2214-109X(20)30315-6. Epub 2020 Jul 22. PMID: 32710833.
11. *Mizhnarodni standarty seksualnoi osvity.* Daryna Mizina. Hender v detaliakh. 29 sichnia 2018. <https://genderindetail.org.ua/spetsialni-rubriki/seksualnist/mizhnarodni-standarti-seksualnoi-osviti-134351.html>.
12. Markova M. V. *Psykhoprofilaktyka porushennia funktsionuvannia studentskoi sim'i: medyko-psykholohichni aspekty: dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia doktora medychnykh nauk.* 19.00.04 — medychna psykholohiia. Kharkiv, 2007. 368 s.
13. *Policies of Sexuality Education in the European Union.* EU Publication office, 2013. 56 p. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2013/462515/IPOL-FEMM_NT\(2013\)462515_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2013/462515/IPOL-FEMM_NT(2013)462515_EN.pdf).
14. *Standarty seksualnoi osvity v levropi: novi vyklyky ta zahrozy dlia Ukrainy.* Varta zhyttia : bloh. <https://vartalife.com.ua/standarty-seksualnoi-osvity-v-ievropi-novi-vyklyky-ta-zahrozy-dlia-ukrainy/>.
15. Kirby Douglas. *The impact of sex education on the sexual behaviour of young people.* United Nations New York, 2011. 25 p. <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:221088179>.

Надійшла до редакції 19.02.2024

МАРКОВА Маріанна Владиславівна, доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри сексології, психотерапії та медичної психології Харківського національного медичного університету, м. Харків, Україна; <https://orcid.org/0000-0003-0726-4925>; e-mail: mv.markova@knmu.edu.ua

MARKOVA Marianna, Doctor of Medical Sciences, Professor, Head of the Department of Sexology, Psychotherapy and Medical Psychology of Kharkiv National Medical University, Kharkiv, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0003-0726-4925>; e-mail: mv.markova@knmu.edu.ua